

HET VERENIGINGSLEVEN OP HET HAGELANDSE PLATTELAND

Sociale polarisatie en middenveldparticipatie in de 17e en 18e eeuw¹

Club life on the Hageland countryside. Social polarization and participation in the 17th and 18th century

This article aims at examining lay clubs and religious associations in rural seventeenth and eighteenth century Brabant, by testing some recent sociological conclusions concerning present social life. While the structures of lay clubs were more democratic, religious clubs were less open. All members of lay clubs were enabled to participate in the administration of their association. Also, frequent social interaction in such societies promoted horizontal values among their members. In religious clubs, interactions between board and members were based on hierarchal relations, and only vertical relations were stimulated. Membership of lay associations was limited in a way as well: a refined pattern of manners distinguished members of lay societies already in the fifteenth century. This social separation was consolidated in the seventeenth and eighteenth century, as poor inhabitants were excluded from the lay societies.

Deze bijdrage gaat over het Brabantse verenigingsleven in de zeventiende en achttiende eeuw en meer in het bijzonder over het verenigingsleven op het Hagelandse platteland. In dit onderzoek willen we kijken naar de historische achtergronden van twee invalshoeken uit recent sociologisch onderzoek naar het verenigingsleven. Vrijwillige organisaties tussen overheid en burger (het ‘middenveld’) krijgen in recent wetenschappelijk onderzoek heel wat aandacht. Bovendien hebben beleidsmakers in België en Nederland grote aandacht voor het verenigingsleven als sociaal bindmiddel van de samenleving.² In het onderzoek naar het Vlaamse verenigingsleven waren sociologen tot de conclusie gekomen dat mensen die actief deelnemen aan het verenigingsleven er ook een democratischer waardepatroon op nahouden. Zij zouden namelijk eerder geneigd zijn om zich een gemeenschappelijk waardepatroon toe te

¹ Graag bedank ik alle vrienden en collega's voor hun opmerkingen en suggesties en in het bijzonder Bruno Blondé, Johan Verberckmoes, Herman Roodenburg en Anne-Laure Van Bruaene.

eigenen en deel te nemen aan bestuursactiviteiten. Hun participatie aan het maatschappelijke en bestuurlijke leven werd dus vergroot door hun lidmaatschap van een vereniging. Dat zou te maken hebben met het feit dat leden van verenigingen veel sociale contacten hebben waardoor hun vertrouwen in de medeburger toeneemt.

Dat het verenigingsleven zoveel wetenschappelijke aandacht krijgt, hebben we vooral te danken aan het werk van de Amerikaanse socioloog Robert Putnam. Hij bond immers de kat de bel aan door de afnemende burgerzin, de toenemende individualisering en de dalende sociale samenhang toe te schrijven aan het afbrokkelende verenigingsleven.³ Volgens Putnam kan de sociale en politieke impact van verenigingen nauwelijks overschat worden, aangezien ze aan de basis liggen van een aantal moderne westerse waarden zoals democratie, burgerzin, solidariteit en tolerantie.⁴ Putnam verbindt de democratische cultuur in het verenigingsleven zelfs aan een historische ontwikkeling. Het zouden bepaalde lekenverenigingen uit het *Ancien Régime* zijn die aan de basis liggen van een aantal democratische waarden en de grondslagen van de moderne *civic community*.⁵ Deze hypothesen maken van het verenigingsleven een erg relevant historisch onderzoeksdomein en het is dan ook niet verwonderlijk dat een aantal historici al enkele eerste stappen zette om Putnams ideeën te integreren in hun onderzoek.⁶

Putnams theorie kreeg heel wat navolging waardoor de sociologische studies over sociaal kapitaal de laatste jaren sterk toenamen.⁷ Daarmee groeiden echter ook de kanttekeningen bij sommige van Putnams overhaaste conclusies, en dat brengt ons bij de tweede invalshoek die we in deze bijdrage willen hanteren. Sociologen stelden namelijk vast dat mensen met een lage sociale status – zoals laaggeschoolden en kansarmen – minder actief deelnemen aan

2 De resultaten werden gepubliceerd in: M. Hooghe, *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur* (Amsterdam 2003). Het hele onderzoeksrapport is te vinden op: M. Elchardus, M. Hooghe en W. Smits, 'Tussen burger en overheid. Een onderzoeksproject naar het functioneren van het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Samenvatting van de onderzoeksresultaten: Deel I: Oorzaken en gevolgen van middenveldparticipatie'. april 2000. http://www.belspo.be/belspo/fedra/acrobat/seD801_n.pdf (13 april 2005).

3 Zie hierover: R.D. Putnam, *Bowling alone: the collapse and revival of American community* (New York 2000).

4 R.D. Putnam, *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy* (Princeton 1993) 121-136.

5 Ibidem, 121-136.

6 D. Reid, 'Measuring the impact of brotherhood: Robert Putnam's making democracy work and confraternal studies', in: *Confraternitas* 14 (2003) 3-12. Dit idee komt ook aan bod in: A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Gent 2004 onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent).

7 Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 23.

het verenigingsleven. Bovendien zou participatie op zichzelf weinig garanties bieden tot gelijkheidsdenken.⁸ Sommige onderzoekers geloven zelfs niet in de zogenaamde ‘socialisatie-effecten’ van verenigingen. Ze wijzen daarbij op het fenomeen van ‘zelfselectie’: verenigingen zouden gewoonweg mensen aantrekken die al beschikken over een breed sociaal netwerk.⁹ Zo bekeken zouden verenigingen eerder een spiegel zijn van bestaande maatschappelijke relaties en weinig bijdragen tot de democratische vorming van burgers. Met andere woorden: volgens de critici is het effect van verenigingen erg klein.

De vaststelling dat groepen met een lage sociale status minder geïntegreerd zijn in het verenigingsleven strookt niet met de gangbare visies op de sociale participatie in het verenigingsleven van het *Ancien Régime*. In deze verenigingen zou immers een gelijkheidsideaal gepropageerd zijn, waarbij leden elkaar dienden te behandelen als broeders en zusters. De eminente historicus John Bossy dichtte de rituele verwantschappen in de broederschappen zelfs de status van ‘*social miracle*’ toe.¹⁰ Die visie staat op haar beurt haaks op de vaststelling van een aantal sociale historici dat tijdens de vroegmoderne periode een groeiende kloof tussen rijk en arm ontwaart.¹¹ Vanaf de zestiende en zeker de zeventiende eeuw, werd deze kloof tussen rijk en arm ook in culturele uitingen vorm gegeven. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in de levensstijl en de ‘geciviliseerde’ omgangsvormen van de elite.¹² Ook in sommige vroegmoderne broederschappen werden uitsluitingsmechanismen gedetecteerd.¹³ In eerste instantie vond dat proces plaats in de steden, maar in de loop van de zestiende eeuw ook in plattelandsgemeenschappen.¹⁴ Bovendien ontstonden er binnen de verenigingen vanaf de zestiende eeuw steeds meer hiërarchi-

8 Elchardus, *Tussen burger en overheid*, 6, 18-19, 24 en 30. Zie ook: Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 32, 55, 170-172. Hooghe wijst erop dat Putnam een nogal naïeve en weinig kritische invulling geeft aan de westerse democratieën. Zij zouden volgens Putnam helemaal geen discriminerende kenmerken vertonen.

9 Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 9.

10 J. Bossy, *Peace in the Post-Reformation* (Cambridge 1998) 4-5, 14, 33, 56 ; N. Terpstra, ‘The politics of ritual kinship’, in: N. Terpstra (ed.) *The politics of ritual kinship. Confraternities and social order in early modern Italy* (Cambridge 2000) 1-8. Historici bestempelden de schuttersgilden in het hier bestudeerde gebied ook als verenigingen die sociaal alle bevolkingslagen doorsneden. Zie: B. Minnen, ‘Adellijke dorpsprivileges in Brabant in de late Middeleeuwen. De privilegereeksen voor de heerlijkheden Rotselaar, Vorselaar en Retie (1407-1558)’, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 3 (2000) 259.

11 Een standaardwerk over deze problematiek is nog steeds: C. Lis en H. Soly, *Poverty and capitalism in pre-industrial Europe* (Hassockx 1979) in het bijzonder 71-82 en 108-115.

12 De idee dat het culturele leven de sociale polarisatie nog versterkte gedurende de zeventiende eeuw komt uitvoerig aan bod in: B. Blondé en G. Marnef, ‘Een gebroken cultureel elan?’, in: R. van Uytven e.a. (eds.), *De geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden* (Leuven/Zwolle 2004) 343-357.

13 C.F. Black, ‘The development of confraternity studies over the past thirty years’, in: Terpstra *The politics*, 23.

sche, verticale relaties. Dat proces ging gepaard met een toenemende aristocratisering van het ledenbestand.¹⁵ Deze tendensen waren Putnam overigens niet ontgaan, maar volgens hem nam het democratisch gehalte van verenigingen weer toe aan het einde van de achttiende eeuw.¹⁶ Het onderzoek richtte zich tot nu toe vooral op de onderlinge sociale relaties tussen de leden en hun organisatie, terwijl er minder aandacht werd besteed aan de maatschappelijke betekenis en de uitsluitingsmechanismen naar de buitenwereld toe. Daarom willen we ook ingaan op het sociale profiel van de leden van de verenigingen tijdens de zeventiende en achttiende eeuw.

Het landschap van de verenigingen

In katholieke regio's – zoals het hier behandelde gebied – bestond het verenigingsleven gedurende het *Ancien Régime* voornamelijk uit broederschappen of confrérieën met een sterk religieuze inslag.¹⁷ Dit artikel wil echter alleen de aandacht vestigen op de verenigingen die geen betrekking hadden op de arbeidsmarkt. Daarmee bedoelen we alle verenigingen waarvan het lidmaatschap los stond van het beroep van de leden. Hoewel het onderscheid tussen beroepsverenigingen (voornamelijk ambachtsgilden) en recreatieve verenigingen (zoals schuttersgilden) niet altijd even zuiver is, blijven specialisten deze scheidingslijn om pragmatische redenen behouden.¹⁸ Ook de socioloog Putnam (en zijn vele navolgers) concentreerde zich op de vrijetijdsverenigingen. De toonaangevende cultuurhistoricus Peter Burke is overigens van mening dat mensen steeds duidelijker een scheiding maakten tussen de werkuren en de vrije tijd vanaf het begin van de Nieuwe Tijd.¹⁹ Het grote voordeel bij de bestudering van vrijetijdsverenigingen is vooral hun geografische spreiding omdat ze – bijvoorbeeld in tegenstelling tot de meeste ambachts-

14 H. Pleij, *De sneeuwpoppen van 1511. Stadscultuur in de late Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 144, 187.

15 Terpstra, 'The politics', 7.

16 Putnam, *Making democracy work*, 135-136.

17 L. Bogaers, 'Broederschappen in laatmiddeleeuws Utrecht op het snijpunt van religie, werk, vriendschap en politiek', in: *Trajecta* 7 (1999) 118; J. Delumeau, *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l'Occident d'autrefois* (Parijs 1989) 248.

18 Zie bijvoorbeeld: P. Trio, 'Middeleeuwse broederschappen in de Nederlanden. Een balans en perspectieven voor verder onderzoek', in: *Trajecta* 3 (1994) 99; E. Van Autenboer, *De kaarten van de schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)* (Tilburg 1993-1994) 60-62. Soms is het echter niet altijd even makkelijk een onderscheid te maken. Zo waren er bijvoorbeeld broederschappen die geen echte ambachtsgilden waren, maar wel leden verenigde uit eenzelfde beroepsfeer.

19 P. Burke, 'The invention of leisure in early modern Europe', in: *Past & Present* 146 (1995) 144-149.

gilden – ook overvloedig voorkwamen op het platteland. Enkele cijfers maken al snel de invloed van vrijetijdsverenigingen duidelijk. In het door ons onderzochte gebied leverden de 30 fragmentarisch overgeleverde ledenlijsten al snel een databank op van meer dan 8000 leden. Op zijn minst 50 verenigingen waren actief in vijftien verschillende plaatsen, terwijl het aantal ambachten beperkt bleef tot veertien. Tien daarvan bevonden zich dan nog in het stadje Aarschot.²⁰ Het is opmerkelijk hoezeer historici de rol van vrijetijdsverenigingen binnen dorpsgemeenschappen onderschatten. Hoewel een leger specialisten zich op het internationale colloquium te Spa in 1986 uitgebreid inliet met de machtsstructuren op het platteland, kwam het verenigingsleven nergens aan bod.²¹ De internationale belangstelling voor broederschappen is de laatste jaren wel aanzienlijk toegenomen, maar over de sociale positie van de leden is nog niet zóveel bekend. Het onderzoek beperkt zich overigens vooral tot stedelijke contexten en dan vooral in Italië.²² De rol van de verenigingen op het platteland is dus in alle opzichten nog een ongeschreven hoofdstuk binnen de historiografie. Nochtans kan onderzoek er naar interessante gegevens opleveren over de normen en waarden van middelegroepen, kortom over de *civic society*.²³

Deze bijdrage behandelt het Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal, een voornamelijk agrarisch plattelandsgebied in het Hageland ten noordoosten van de Brabantse stad Leuven (kaart 1).

20 C. Millet, *De kronijk van Aarschot van Charles Millet (1597)*. P. De Fraine en W. Schroeven (eds.) (Aarschot 1981) 110-115. Onderzoek naar religieuze verenigingen in de buurt van het West-Vlaamse Kortrijk toonde aan dat er voor 39 dorpen op zijn minst 81 dergelijke religieuze verenigingen bestonden. In de stad Kortrijk zelf waren er alleen al in de Sint-Martinuskerk dertien religieuze verenigingen. Onderzoek naar de leden van vijf van deze broederschappen toont aan dat ze in de zeventiende en achttiende eeuw meer dan 38000 leden telden. De Antwerpse religieuze verenigingen verwelkomden na de katholieke hervorming tienduizenden nieuwe leden. Zie: H. Defoort, *De broederschappen in de Kortrijkse Sint-Maartenskerk (xvii-e-xviii-e eeuw)*. Bijdrage tot de studie van de geschiedenis van het religieuze- en geestesleven in de Nieuwe Tijd (Leuven 1983 onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven) 43-44, 163; A.K.L. Thijs, *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk. Maatschappelijke betekenis van de Kerk in contrareformatorisch Antwerpen* (Turnhout 1990) 80-96.

21 Zie de handelingen van het dertiende internationale colloquium van het Comité voor Geschiedenis van het Gemeentekrediet gehouden te Spa op drie, vier en vijf september 1986 over de machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12e-19e eeuw): *Les structures du pouvoir dans les communautés rurales en Belgique et dans les Pays limitrophes (xii-e-xix-e siècle)* (Brussel 1988) passim.

22 Black, 'The development', 9-29.

23 J. Barry, 'Bourgeois collectivism? Urban association and the middling sort', in: J. Barry en C. Brooks (eds.) *The middling sort of people. Culture, society and politics in England, 1550-1800* (Basingstoke 1994) 84, 103.

**Land van Aarschot,
Rotselaar en Wezemaal**

**Situering van het Land van
Aarschot, Rotselaar en
Wezemaal in Vlaanderen**

KAART 1 Situering besproken gebied. De huidige gemeenten zijn aangegeven in een groter lettertype, de woonkernen uit de zeventiende en achttiende eeuw zijn aangegeven in een kleiner lettertype. De Werchterse gehuchten Ninde, Kruis, Wakkerzeel en het Langdorpse gehucht Wolfsdonk zijn iets kleiner aangegeven. Vermits de huidige gemeentegrenzen niet overeenkomen met de oude parochiegrenzen, werd waar nodig de grens van het Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal aangegeven met een stippellijn.

Naast landbouwactiviteiten bestonden er in dit gebied wel enkele sloopstrek-
kersambachten in de dorpen Messelbroek, Testelt, Rotselaar en Werchter.²⁴ De
regio stelde op economisch vlak echter nog maar weinig voor. Het Hageland
had in de zestiende eeuw immers enorme klappen gekregen door de koortsige
groei van de Antwerpse metropool, een terugval die de regio ook in de zeventiende en achttiende eeuw niet te boven kwam. Aarschot was in 1755 nog wel
een centrale plaats voor het omliggende platteland, maar een stad kon het op
dat moment nog nauwelijks worden genoemd.²⁵ De opstellers van de Aar-
schotse telling van 1755, ongetwijfeld bevreesd voor een fiscaal gebruik van hun
document, spreken dan ook van: 'het stedeken van Aerschot seer clijn en
arm'.²⁶ Die ontwikkeling valt ook af te lezen uit de demografische evolutie in het
bestudeerde gebied. Sinds de vijftiende eeuw daalde de bevolkingsdichtheid
voortdurend, met als dieptepunt de toestand rond 1600 toen de gevolgen van

24 J. Breugelmans, *Het beheer van de Demer tijdens de 17e en 18e eeuw* (Brussel 2001) 109-110.

25 B. Blondé en R. van Uytven, 'De smalle steden en het Brabantse stedelijke netwerk in de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd', in: *Lira Elegans* 6 (1996) 141, 173; R. van Uytven, 'In de schaduwen van de Antwerpse groei: het Hageland in de zestiende eeuw', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 57 (1974) 171-188

26 Rijksarchief Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Verder RAB), Registers Officie-Fiscaal van Brabant, registers, nr. 388, f° 1r°.

de oorlog tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw zichtbaar werden. Nadien volgde er een periode van licht herstel, maar de bevolkingsdichtheid steeg pas aanzienlijk in de tweede helft van de achttiende eeuw (tabellen 1 en 2).²⁷

Een vergelijking met de rest van Brabant geeft nog beter de waarde van deze cijfers aan. De Aarschotse bevolking steeg maar met een kleine twintig procent in de zeventiende en achttiende eeuw terwijl elders in Brabant het aantal inwoners verdubbelde of zelfs verdriedubbelde.²⁸

Uit het materiaal in tabel 2 blijkt bovendien duidelijk dat een kwart tot een derde van de bevolking gedurende de zeventiende en achttiende eeuw was.²⁹ In de hele meierij Aarschot bedroeg het aantal armen in 1755 zelfs 41 procent.³⁰ Hoewel de cijfers in tabel 2 laten zien dat de situatie licht verbeterde tijdens de achttiende eeuw, is dit slechts te wijten aan het geringe aantal armen in de zuidwestelijke dorpen van het bestudeerde gebied. Het zuidwestelijke gedeelte (Bete-

27 De demografische gegevens van deze tabellen zijn afkomstig uit: Arenbergarchief Leuven (Verder AAL), nr. 1222: telling van Aarschot en zijn gehuchten van 1646; Algemeen Rijksarchief Brussel (Verder ARA), Staten van Brabant - supplement, nr. 800 tellingen 1702; L. Borremans, 'Haardtelling te Testelt in 1649', in: *Eigen Schoon en De Brabander* (Verder ESB) 50 (1967) 145-152; J. Cuvelier, *Les dénombrement des foyers en Brabant* (Brussel 1912-1913) 345, 432-435; B. Minnen, 'Hoofdlijnen van de geschiedenis van Rotselaar. Van landbouwdorp tot residentiële gemeente', in: *Rotselaar* (Rotselaar 1983) 30; B. Minnen en J. Duvosquel, *Het Hertogdom Aarschot onder Karel van Croÿ (1595-1612). Kadasters en gezichten* (Brussel 1993) 76, 93, 109, 115, 118, 339, 335, 371; T. Morren, *Het dekenaat Diest (1599-1700). Bijdrage tot de studie van de katholieke hervorming in het aartsbisdom Mechelen* (Leuven 1993) 419-427; *Bevolkingstelling jaar IV (1796). Kanton Aarschot* (Brussel, 1988); *Bevolkingstelling jaar IV (1796). Kanton Haaacht* (Brussel 1988); RAB, Registers Officie-Fiscaal, nr. 374, f° 223r°-226r°, nr. 377, f° 8r°-19r°, nr. 383, f° 1r°-3r°, nr. 385, f° 98r°-105r°, nr. 388, f° 1r°-9r°; Stadsarchief Leuven, Schepengriffies van Leuven, nr. 6340 B; V. Vanderhoeven, 'De haardtellingen van 1755 van Rotselaar, Werchter en Wezemaal', in: *Tijdingen van het Beatrijgezelschap* (Verder TBG) 10:3-4 (1974-1975) 6-26 en 2-13; R. van Uytven, 'Peiling naar de beroepsstructuur op het Brabantse platteland omstreeks 1755', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis* 55 (1972) 183-184; *Volkstellingen van Betekom en Begijnendijk* (Begijnendijk 1995). Geursiveerde aantallen in de tabellen zijn schattingen op basis van berekeningen; bevolkingscijfers werden soms verkregen door het aantal gezinnen te vermenigvuldigen met een vaste factor (in de dorpen van vijf, in het stadje Aarschot met vier). Het aantal armen werd weergegeven als het percentage arme gezinnen in verhouding tot het totale aantal gezinnen, omdat absolute cijfers van het aantal armen vaak ontbreken en ook de omvang van de gezinnen dikwijls niet bekend zijn.

28 P.M.M. Klep, 'Population estimates of Belgium, by province (1375-1831)', in: *Historiens et populations. Liber amicorum Étienne Hélin* (Louvain-la-Neuve 1991) tabel 15.

29 Het lage aantal armen in de tellingen van rond 1600 dient genuanceerd te worden en zijn volgens Van Uytven slechts gezichtsbedrog. De lage armoedecijfers rond 1600 zijn eerder een uiting van de grote emigratie en de sterfte door hongersnood en besmettelijke ziekten die vooral de lagere sociale groepen trof. Zie: R. van Uytven, 'De sociale crisis der xvii eeuw te Leuven', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 36 (1958) 374.

30 A. Cosemans, *De bevolking van Brabant in de 17de en 18de eeuw* (Brussel 1939) 158. Het gebied van de meierij Aarschot is wel wat ruimer dan de hier behandelde regio.

TABEL 1 Demografische evolutie Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal 15e-16e eeuw

Jaar	1437				1464				1480				1526				ca. 1575			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Aarschot	732	10%	2928	170,3	591	2364	137,9	510	49%	2040	119	405	17%	1620	94,5	395	1580	92,2		
Baal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	4%	140	8,1	52	260	15,1		
Begijnendijk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Betekom	205	38%	1025	84,9	204	1020	84,4	174	18%	870	72	137	30%	685	56,7	151	755	62,2		
Gelrode	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41	2%	205	29,8	54	270	39,2		
Haacht	192	46%	960	62,4	163	815	53	123	52%	615	39,9	155	23%	775	50,4	120	600	39		
Langdorp	418	35%	2090	102	392	1960	95,7	286	29%	1430	69,8	199	31%	995	48,6	250	1250	61		
Messelbroek	68	31%	340	59,5	60	300	52,5	38	61%	190	33,2	47	30%	235	41,2	42	210	36,8		
Rillaar	148	36%	740	46,6	157	785	49,4	116	31%	580	36,5	137	23%	685	43,1	160	800	50,4		
Rotselaar	274	32%	1370	74,7	198	990	54	186	39%	930	50,7	213	14%	1065	58	48	240	13,1		
Testelt	188	36%	940	81,74	183	915	79,6	116	0%	580	50,4	94	37%	470	40,9	130	650	56,5		
Werchter	283	32%	1415	59,9	306	1530	64,6	325	21%	1625	68,8	257	25%	1285	54,2	227	1135	47,9		
Wezemaal	106	49%	530	59,5	72	360	40,4	70	30%	350	39,2	85	15%	425	47,7	-	-	-		
Totaal regio	-	29%	-	82,8	-	-	74	-	34%	-	61,8	1798	22%	8585	49,6	-	-	47,2		

Verklaring cijfers boven kolom: 1 = aantal gezinnen, 2 = percentage arme gezinnen, 3 = bevolking, 4 = bevolkingsdichtheid (inwoners / km²)

Cursieve getallen zijn schattingen op basis van berekeningen.

Het aantal arme gezinnen = aantal arme gezinnen / totaal aantal gezinnen (door gebrek aan absolute cijfers van het aantal armen)

TABEL 2 Demografische evolutie Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal 17e-18e eeuw

Jaar	ca. 1600				ca. 1650				ca. 1700				ca. 1750				ca. 1800			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Aarschot	58	-	232	13,5	356	21%	2500	145,9	463	25%	2000	116,7	199	30%	677	39	628	2198	128,2	
Baal	20	-	100	13,7	51	39%	255	14,8	56	32%	280	16,3	53	32%	196	27	123	517	70,8	
Begijnendijk	8	-	40	4,0									32	41%	283	28,6	137	590	59,6	
Betekom	57	-	455	37,7	-	-	612,5	50,7	107	54%	700	57,9	109	19%	545	45,1	285	1191	98,6	
Gelrode	22	-	110	16	26	36%	130	18,9	46	41%	230	33,4	43	30%	154	22	123	494	71,8	
Haacht	86	-	430	27,9	-	-	-	-	164	25%	820	53,3	206	35%	562	37	307	997	64,8	
Langdorp	100	-	500	14,6	-	-	867	42,3	55	-	900	43,9	190	34%	821	40	336	1476	72	
Messelbroek	25	-	125	21,9	-	-	184,5	32,3	-	-	200	35	36	56%	132	23	-	-	-	
Rillaar	86	5%	420	26,4	-	-	504	31,7	57	40%	431	27,1	87	26%	370	23	186	773	48,7	
Rotselaar	27	-	135	7,36	-	-	-	-	179	28%	780	42,5	213	15%	671	37	291	1395	76	
Testelt	37	-	185	16,1	78	5%	520	45,2	70	55%	300	26	117	48%	521	45	-	-	-	
Werchter	134	-	670	28,3	-	-	-	-	242	33%	1210	51	279	25%	752	32	279	1150	48,5	
Wezemaal	-	-	-	-	-	-	-	-	90	26%	450	50,5	131	7%	408	45,8	213	969	108,8	
Totaal regio	-	-	-	19,5	-	24%	-	37,4	-	32%	8301	47,4	1695	22%	6092	35	-	-	-	75,3

Verklaring cijfers boven kolom: 1 = aantal gezinnen, 2 = percentage arme gezinnen, 3 = bevolking, 4 = bevolkingsdichtheid (inwoners / km²)

Cursieve getallen zijn schattingen op basis van berekeningen

Het aantal arme gezinnen = aantal arme gezinnen / totaal aantal gezinnen (door gebrek aan absolute cijfers van het aantal armen)

kom, Haacht, Rotselaar, Wakkerzeel, Werchter, Wezemaal en het stadje Aarschot) leek een meer verstedelijkt patroon te kennen. Deze dorpen boden hun bevolking dan ook een grotere diversiteit functies en beroepen aan (tabel 3).³¹

TABEL 3 *Beroepsoccupaties in het Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal (17e-18e eeuw)*

	1702			1755				1796			
	1	2	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Aarschot	38	0%	12%	35	7%	24%	4%	52	12%	22%	10%
Baal				12	-	(11%)	(64%)	9	0%	27%	59%
Begijnendijk	2	26%	61%	1	(9%)	-	(84%)	6	0%	23%	71%
Betekom	8	6%	84%	17	31%	28%	26%	22	10%	21%	52%
Gelrode	0	48%	52%	2	49%	33%	12%	4	0%	30%	64%
Haacht	12	28%	52%	17	42%	36%	9%	23	24%	31%	30%
Langdorp	4	69%	20%	17	16%	36%	34%	16	38%	29%	24%
Messelbroek	-	-	-	2	14%	7%	64%	-	-	-	-
Rillaar	5	22%	66%	10	18%	40%	31%	13	46%	17%	26%
Rotselaar	10	42%	45%	19	-	(31%)	(50%)	20	42%	28%	20%
Testelt	4	-	-	14	12%	36%	31%	-	-	-	-
Werchter	(7)	51%	27%	22	43%	24%	12%	25	41%	27%	19%
Wezemaal	10	39%	38%	15	24%	25%	36%	23	44%	23%	12%

1 = aantal beroepen (uitgezonderd landbouwers, arbeiders en dienstpersoneel), 2 = % arbeiders, 3 = % dienstpersoneel, 4 = % landbouwers

Het verschil in rijkdom tussen de hier bestudeerde parochies is al vrij vroeg duidelijk. Toen Filips II van Croÿ in 1541 het Land van Aarschot als nieuwe heer in bezit kwam nemen, kreeg hij 500 pond van Werchter, 400 pond van Rotselaar en Aarschot, 300 pond van Haacht en 100 pond van Betekom. De armere noordoostelijke parochies konden hun heer geen geldelijke bijdrage aanbieden.³² Verder geeft een aantal schaarse (en imperfecte) gegevens aan dat het grondbezit erg ongelijk was verdeeld. Zo bezat de rijkste dertien procent van de bevolking in Gelrode in 1702 36 procent van de belaste grond. De armen maakten 41 procent van de bevolking uit en hadden volgens dezelfde belastingvast-

31 De gegevens over de beroepen komen uit: ARA, *Staten van Brabant - supplement*, nr. 800: tellingen 1702; Bevolkingstelling jaar IV (1796). Kanton Aarschot; Bevolkingstelling jaar IV (1796). Kanton Haacht; RAB, Registers Officie-Fiscaal, nr. 374, f° 223r°-226r°, nr. 377, f° 8r°-19r°, nr. 383, f° 1r°-3r°, nr. 385, f° 98r°-105r°, nr. 388, f° 1r°-9r°; Vanderhoeven, 'De haardtellingen', 6-26 en 2-13; van Uytven, 'Peiling', tabel 111 en v1; *Volkstellingen van Betekom en Begijnendijk*. De cijfers die Van Uytven in zijn artikel over de beroepsstructuur in Brabant geeft, komen niet steeds overeen met de cijfers die wij in de bronnen terugvonden. Cijfers tussen haakjes moeten met de nodige omzichtigheid benaderd worden.

32 B. Minnen, 'Bevolkingsevolutie en pauperisme in Rotselaar, Werchter, Haacht en Wezemaal, 1374-1550', in: *Oost-Brabant* 21 (1984) 122.

stelling geen grond.³³ In 1755 bleek de armste veertien procent van de Rotse-laarse bevolking slechts over twee procent van de ronden te beschikken terwijl de rijkste twintig procent meer dan de helft bezat (namelijk 57 procent).³⁴

Lekenparticipatie als hefboom voor democratie?

Zoals we in de inleiding aangaven, bestaat er volgens de Amerikaanse socio-loog Robert Putnam een positief causaal verband tussen de mate waarin mensen deelnemen aan het verenigingsleven (= lekenparticipatie) en het functioneren van samenlevingen. Samenlevingen zouden volgens hem beter functioneren als ze over voldoende sociaal kapitaal bezitten. Dat sociaal kapitaal bestaat uit netwerken tussen burgers, samenwerkingsverbanden, gedeelde normen en onderling vertrouwen. De participatie van burgers aan het verenigingsleven is voor Putnam een manier om de omvang van dit sociaal kapitaal te meten. Verenigingen zouden immers bijdragen tot een gedeeld normenpatroon en het onderlinge vertrouwen tussen burgers. Meer nog, verenigingen zouden zelfs een ideale voedingsbodem zijn voor een ‘moderne’ democratische cultuur, op voorwaarde dat brede bevolkingsgroepen er aan deelnemen en ze ook in de besluitvorming inspraak hebben. Het verenigingsleven zou zo de actieve deelname van burgers in het maatschappelijk leven én de politieke besluitvorming propageren.³⁵

In zijn studie over de democratische tradities in Italië wijst Putnam er op dat niet alle verenigingen hebben bijgedragen tot de verspreiding van een democratisch waardepatroon. Zo maakt hij een onderscheid tussen Noord- en Zuid-Italië. Terwijl de noordelijke lekenverenigingen wel bijdroegen aan het verspreiden van een democratisch overlegmodel, was dat in het zuiden van de Italiaanse laars niet zo. Het drukke verenigingsleven daar ging namelijk niet uit van leken maar van de kerkelijke overheid. Daardoor kwam de nadruk te liggen op hiërarchische, verticale in plaats van horizontale sociale relaties tussen het bestuur en de leden.³⁶ Die verschillende tradities verklaren volgens Putnam ook de grote hedendaagse verschillen tussen het beter bestuurde Noord-Italië en het armere Zuid-Italië.³⁷

33 ARA, Staten van Brabant – supplement, nr. 800: telling Gelrode.

34 Vanderhoeven, ‘De haardtellingen’, 6-26.

35 Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 8-24.

36 Met verticale relaties bedoelen we dat de leden van de vereniging ondergeschikt waren aan het bestuur en vaak ook uit een lagere sociale groep kwamen dan de leiding. Met de horizontale relaties in lekenverenigingen verwijzen we naar de gelijkwaardige relaties tussen het bestuur (de dekens) en de gewone leden. Vaak had het ‘gemiddelde bestuurlid’ (uitgezonderd de hoofdmannen) dezelfde sociale achtergrond als het modale lid.

37 Putnam, *Making democracy work*, 121-127.

Het is vanuit die optiek misschien belangrijk om na te gaan welke verenigingen in het hier bestudeerde gebied voorkwamen. In het zeventiende en achttiende-eeuwse Hageland vielen alle vrijetijdsverenigingen onder de noemer broederschap of confrérie. De reglementen van dit soort verenigingen bevatten steeds een aantal religieuze bepalingen. Centraal stond steeds de verering van een patroonheilige of devotie.

TABEL 4 *Overzicht van de in het artikel vernoemde verenigingen**

<i>Gesloten, democratische lekenverenigingen</i>	<i>Open, hiërarchische religieuze verenigingen</i>
– Alle schuttersgilden (Sint-Sebastiaans en Sint-Jorisgilden, kolveniersgilden)	– Broederschappen van de Heilige Rozenkrans (Aarschot en Testelt)
– Alle rederijderskamers (De Wijngaardrank, Het Tarwebloeijsel)	– Broederschap van de Gelovige Zielen (Aarschot)
– Alle Broederschappen van Sint-Ambrosius (Begijnendijk, Langdorp en Rillaar)	– Broederschap van de Heilige Donatus (Aarschot)
– Broederschap van de Draggers van het Mariabeeld (Aarschot)	– Broederschappen van de Heilige Drievuldigheid (Aarschot en Averbode)
	– Broederschap van de Heilige Ambrosius (Wakkerzeel)
	– Broederschap van de Zoete Naam van Jezus (Haacht)
	– Broederschap van Sint-Markoen (Kortrijk-Dutssel)

* De aangehaalde verenigingen worden telkens als representatieve voorbeelden beschouwd voor de aangehaalde groep.

Leden waren verder gehouden tot het bijwonen van missen, herdenkingsvieringen voor overleden leden of het onderhoud van het altaar van de vereniging.³⁸ Een vergelijking leert dat er twee verschillende tradities bestonden die we in de lijn van Putnams Italiaanse onderzoek zouden kunnen opdelen in democratische lekenverenigingen en meer hiërarchische religieuze verenigingen.

³⁸ Zie bijvoorbeeld: Archief Kerk Aarschot (Verder AKA), *Supplement van de inventaris*, nr. 1/29; AAL, nr. 347; Universiteitsarchief Leuven (Verder UAL), Reglement Begijnendijkse Confrérie van Sint-Ambrosius; P. De Fraine, 'De schuttersgilden in het Land van Aarschot tot de xvie eeuw', in: *De Brabantse Folklore* (1962) 280-289; T.J. Gerits, 'De schuttersgilden van Testelt', in: *ESB* 52 (1969) 451-454; T.J. Gerits, 'De "Caerte" van de Kolveniersgilde van Sint-Kristoffel te Rillaar', in: *Het Oude Land van Aarschot* (Verder OLA) 21 (1986) 99; W. Schroeven, 'Statuten van de Sint-Sebastiaansgilde van Aarschot', in: *OLA* 5 (1970) 73; A. Willems, 'Over de rederijderskamers van Aarschot', in: *OLA* 16 (1981) 60-63.

De religieuze verenigingen werden vaak opgericht onder stimulans van clerici en kenden een meer hiërarchisch patroon.³⁹ Meestal waren ze ontstaan als een gevolg van de katholieke hervorming en vereerden ze typische devoties zoals de Heilige Rozenkrans, de Heilige Drievuldigheid, de Zoete Naam van Jezus of het Heilig Sacrament.⁴⁰ De organisatie van deze religieuze verenigingen was weinig democratisch. De statuten van de Aarschotse Broederschap van de Gelovige Zielen bepaalden bijvoorbeeld dat de drossaard van het Land van Aarschot altijd in het bestuur van de broederschap moest zetelen.⁴¹ Van een bestuursverkiezing was in deze broederschappen geen sprake. De leiding van deze verenigingen was bijna altijd in handen van belangrijke families. Zo werd het Testeltse Broederschap van de Heilige Rozenkrans op 10 oktober 1660 opgericht door de abt van de Leuvense dominicanen met de hulp van 'de heeren ende Notabels vande Parochie Testelt'.⁴²

Ook in de meer democratische lekenverenigingen zwaaiden dorpsnotabelen de scepter. De hoofdman van het Baalse Sint-Sebastiaansgilde liet bij zijn dood een kleine duizend gulden aan renten na. Het koninginnestuk van de erfenis was echter zijn lucratieve brouwerij in het dorpscentrum. Die ging naar zijn schoonzoon die tevens kapitein was van het Sint-Sebastiaansgilde.⁴³ Opvallend genoeg leende de Baalse hoofdman voornamelijk geld aan vrij bemiddelde en vooraanstaande mensen. De Rotselaarse notaris en gildendeken Norbertus Verstraten, die een rente van 200 gulden bij Jan Baptist Reijers had lopen, was in 1754 één van de drie rijkste inwoners van Rotselaar.⁴⁴ Blijkbaar bestond er binnen de lekenverenigingen een hecht netwerk van horizontale sociale relaties. In Langdorp ging Jacobus Lemmens, die zowel lid was van het jonge handbooggilde als van de Broederschap van Sint-Ambrosius, zes verschillende geestelijke verwantschappen aan met verschillende medeleden, doordat hij optrad als getuige bij hun huwelijk of als peter bij de doop van één van hun kinderen.⁴⁵

39 Een aantal onder hen werd opgericht door religieuze orden zoals de Rozenkransconfrérieën, die onder leiding stonden van de dominicanen. Andere religieuze broederschappen werden door de dorpspastoor opgericht, zoals de Aarschotse Broederschap van de Gelovige Zielen. Zie bijvoorbeeld: AKA, I, nr. 288, Register Heilige Rozenkrans, f° 3r° en AKA, *Supplement van de inventaris*, nr. 2-3/7, Register Gelovige Zielen, f° 1v°-2r°.

40 Ook elders in katholiek Europa ontstond dit soort verenigingen veelvuldig onder invloed van de reformatie. Zie bijvoorbeeld: Delumeau, *Rassurer et protégé*, 252-259.

41 AKA, I, nr. 287, f° 171°.

42 Kerkarchief Testelt, nr. 55, oprichtingakte Broederschap van de Heilige Rozenkrans in 1660, f° 1r°.

43 RAB, Notariaat van Brabant, nr. 20325, 23 brumaire IX, passim en nr. 13412, akte 28 januari 1779, f° 1r°.

44 Vanderhoeven, 'De haardtellingen', 6-26.

45 F. Janse en G. Janse (eds.), *Parochie Langdorp: geboorten: 1608-1796, Huwelijken: 1608-1796, Overlijdens: 1643-1796 en Wolfsdonk: Geboorten – Overlijdens 1789-1796* (z.p. z.j.) passim.

TABEL 5 *Sociale positie leden Aarschotse gilden rond 1702*

belasting	hoofdmannen	kruisbooggilde		kolveniersgilde		gehele stad
	alle gilden	dekens	leden	dekens	leden	
10 gulden	83%	19%	15%	10%	30%	8%
5 en < 10 gulden	17%	5%	26%	50%	40%	17%
> 5 gulden	0%	56%	56%	40%	25%	49%
arm	0%	0%	3%	0%	5%	25%
gemiddelde belasting	15,6	5,54		5,83		4,4

Naast een intens patroon van horizontale sociale relaties tussen het verenigingsbestuur en de leden, kenden dergelijke verenigingen ook een aantal democratische bestuursprocedures. Zo verkozen de leden jaarlijks één of meerdere dekens die onder andere instonden voor de controle op de financiën.⁴⁶ Een steekproef toont aan dat de functie van deken niet alleen voorbehouden was aan een selecte groep binnen het kruisbooggilde. Slechts drie van de 85 gekende dekens van het Aarschotse kruisbooggilde oefenden hun functie twee keer uit.⁴⁷ Bovendien lijkt de sociale positie van de dekens van het Aarschotse kruisbooggilde en van het kolveniersgilde vrij goed de sociale samenstelling van deze verenigingen te weerspiegelen.⁴⁸ Bepaalde zaken waren wel aan een beperkte groep voorbehouden. De belangrijkste functionaris – de hoofdman – kwam meestal uit de hoogste sociale geledingen.

Daarnaast genoten de niet-verkozen bestuursleden van de gilden een aantal privileges.

De leden van lekenverenigingen bleken vaak deel uit te maken van het dorpsbestuur. In Langdorp werd zelfs de helft van de leden van het jonge handbooggilde én van de Broederschap van Sint-Ambrosius ooit tot burgemeester verkozen. Beide verenigingen onderhielden trouwens nauwe contacten met elkaar, want de helft van de gekende leden van het jonge handbooggilde was ook lid van de Broederschap van Sint-Ambrosius.⁴⁹ In Rotselaar werd het samengaan van dorpspolitiek en verenigingsleven op een treffende manier belichaamd in het gildenhuis. De schepenbank vergaderde daar in

46 Zie over de verkiezing van dekens en gezworenen binnen de schuttersgilden: Van Autenboer, *De kaarten*, 217-247. Dat de dekens wel degelijk democratisch verkozen werden, is op te maken uit de bewaarde verkiezingsverslagen. Zie bijvoorbeeld: Arenbergarchief Edingen, Rekenboek Sint-jorisgilde Rotselaar, f° 5v°, 9r°, 13r° en ook alle andere jaren.

47 Daarbij is het overigens niet uitgesloten dat het om verwanten gaat met dezelfde naam. Wel gebeurde het dat dekens later nog andere functies binnen de vereniging vervulden. Zo was Jan Meerckens niet alleen deken in 1689 maar bekleedde hij ook een aantal jaren de functie van kapitein. Rijksarchief Vlaams-Brabant (Verder RVB), Kruisbooggilde Aarschot, nr. 1, passim.

48 RVB, Kruisbooggilde Aarschot, nr. 1, passim; AKA, I, nr. 289; passim; ARA, Staten van Brabant – supplement, nr. 800: telling Aarschot 1702.

hetzelfde lokaal als het Sint-Jorisgilde.⁵⁰ Leden van lekenverenigingen participeerden blijkbaar niet alleen in het bestuur van hun vereniging maar namen ook in de gemeenschap leidinggevende functies op zich.

Het open karakter van het bestuur van lekenverenigingen, sloot interne spanningen uiteraard niet uit. Zo ontstond in Werchter in 1719 een geschil tussen een lid van het kruisbooggilde en zijn hoofdman. Vijf jaar na de eerste strubbelingen kwam het zelfs tot een proces voor de Raad van Brabant waarbij de gildenhoofdman werd beschuldigd van machtsmisbruik.⁵¹ Ook in Haacht had een aantal leden van het kruisbooggilde hun functie als dorpschepenen misbruikt om een geschil binnen de vereniging naar hun hand te zetten.⁵² Hoewel lekenverenigingen een boodschap uitdroegen van ‘minnelijcke broederschap en schutterlijcke vrintschap’, waren ook daar de interne verhoudingen niet altijd even rustig.⁵³ Binnen de verenigingen bestonden er soms strenge voorschriften over de interne hiërarchie, die net als de financiële voorrechten van het bestuur soms tot hoog oplopende ruzies konden leiden.⁵⁴

Het sociaal profiel van de leden

Met het meten van de participatie van de leden in de besluitvorming en het bestuur van de verenigingen is nog niet aangetoond dat verenigingen de waarden van deze democratische bestuurscultuur onder de hele samenleving verspreidden. Putnam werd immers vaak bekritiseerd omdat hij samenlevingen beschouwde als een monolithisch geheel. Hij hield bijvoorbeeld geen rekening met het feit dat groepen met een lagere sociale status minder vaak in verenigingen werden opgenomen.⁵⁵ In deze paragraaf willen we dan ook nagaan

49 A. Coeck, ‘Twee documenten over de handbooggilden van Langdorp’, in: *OLA* 16 (1981) 22; L. Heylen, ‘Standregelen van de Sint-Ambrosiusgilde (van het broederschap van den H. Ambrosius) te Langdorp’, in: *OLA* 12 (1977) 94; L. Patteet, ‘Het gemeentebestuur van Langdorp tijdens het Oud Regime’, in: *OLA* 19 (1984) 137-147. Vergelijk deze vaststellingen met de verstrengeling van de kernleden van het Onze-Lieve-Vrouwbroederschap te 's-Hertogenbosch en het stadsbestuur aldaar. Zie: A. Schuttelaars, *Heren van de Raad. Bestuurlijke elite van 's-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving, 1500-1580* (Nijmegen 1998) 402-406.

50 Minnen en Duvosquel, *Het Hertogdom Aarschot*, 339.

51 RAB, Processen gilden in Raad van Brabant (verder PG), nr. 69, proces tussen Antoon De Cock en de Werchterse Sint-Jorisgilde.

52 RAB, PG, nr. 115, proces tussen notaris Jan Verhagen en de Haachtse kruisbooggilde.

53 G. Janssens, ‘De Sint-Sebastiaansgilde van Messelbroek’, in: *Jaarboek van het Oude Land van Aarschot* 4 (1965) 48.

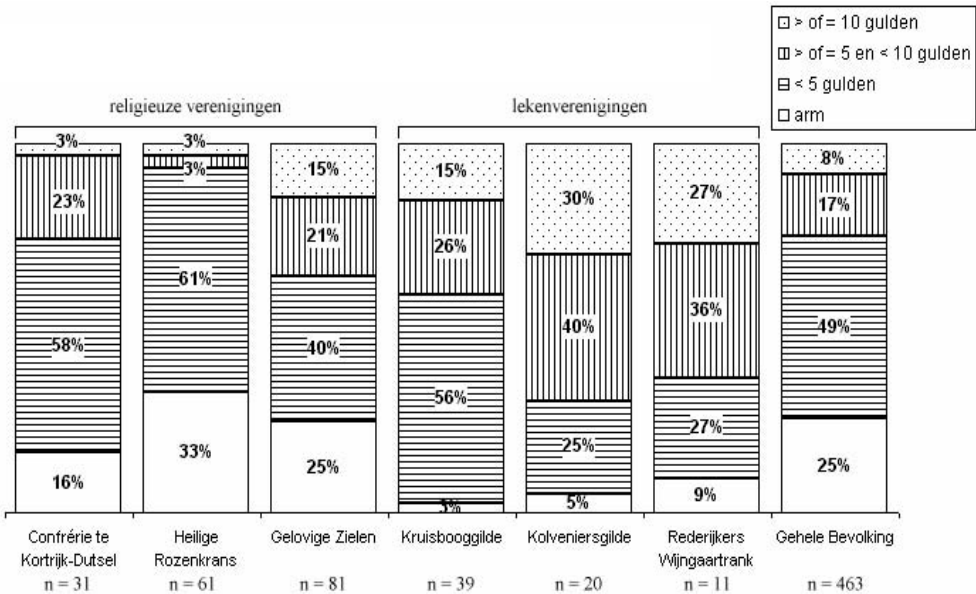
54 M.F. van Dijk, ‘Een strijd om sacrale ruimte en tijd. Processies en torenschietingen in het Hageland (17e-18e eeuw)’, in: *Trajecta* 12 (2003) 34-36.

55 Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 10, 32, 170-172.

in welke mate de verenigingen alle lagen van de samenleving in hun ledenbestand opnamen.

Een manuele vergelijking van een belastingvaststelling uit 1702 met ledenlijsten van verenigingen, wijst uit dat er in Aarschot een groot verschil bestond tussen de leden van lekenverenigingen en louter religieus georiënteerde verenigingen.

GRAFIEK 1 Sociale positie leden Aarschotse verenigingen in 1702

TABEL 6 Gehanteerde bedragen in het hoofd-, paarden- en beestengeld van 1702 in Aarschot

meid of knecht	1 gulden *
een halve ploeg **	2 gulden 10 stuiver
paard	1 gulden
veulen	10 stuiver
koe	16 stuiver
rund	8 stuiver
kalf	6 stuiver
varken	3 stuiver

* Eén gulden is gelijk aan twintig stuiver.

** Slechts een minderheid betaalde belasting voor een hele ploeg.

Hoewel dit hoofd-, paarden- en beestengeld uit 1702 niet altijd betrouwbaar is, kan deze belasting toch interessante gegevens opleveren over de economische

rijkdom van de huishoudens.⁵⁶ Aan de hand van de vaststelling kan goed worden afgeleid op basis van welke parameters de belasting werd opgemaakt (tabel 6).⁵⁷

Op basis van deze gegevens en de beroepsstructuur deelden we de bevolking in vier categorieën in. Ten eerste was er een onderste laag die geen belasting hoefde te betalen en in de telling werd aangeduid als 'arm'. Zowel in het stadje Aarschot als op het platteland bestond deze groep voor één vierde uit weduwen. In Aarschot bevonden zich nog twee andere groepen alleenstaande vrouwen in de onderste laag van de samenleving, namelijk de begijnen (achtien procent) en de ongehuwde vrouwen. De middengroepen van de bevolking betaalden in 1702 minder dan tien gulden belasting. Deze sociale laag kan ingedeeld worden in twee groepen. Handwerkers betaalden in de stad nooit meer dan vijf gulden. Daarnaast maakten ook de minder gegoede ambachtslieden deel uit van deze groep zoals bakkers, kleermakers, kuipers, schoenmakers, timmerlui, scheepstrekken en wevers. Barbiers, handwerklieden en winkeliers behoorden ook tot deze groep. Op het platteland rondom Aarschot betaalden voornamelijk handwerklieden minder dan vijf gulden.⁵⁸

Rijkere ambachtslieden en grotere pachters betaalden meer dan vijf gulden en behoorden tot de bovenste laag van de middengroep. Op het platteland werden meestal ook de koster, schoolmeester en pastoor aangeslagen voor meer dan vijf gulden. In de stad komen de renteniers en adellijke kanunniken van het kapittel eveneens voor in deze sociale laag vanaf vijf gulden. De bovenste bevolkingsgroep betaalde meer dan tien gulden. Hiertoe behoorden naast de heel grote pachters de topfunctionarissen van de stad: burgemeesters, schepenen, de plebaan van de Onze-Lieve-Vrouwkerk, de cantor, de proost en de koordekens van het kapittel en de rentmeesters en secretarissen van de stad. Op het platteland maakten de meier, molenaars, brouwers en rijke pachters de toplaag uit. Nog geen twee procent van de bevolking betaalde in de stad Aarschot meer dan twintig gulden, op het platteland lag dit percentage iets hoger (negen procent).⁵⁹ Beide percentages in overweging genomen, is het niet zinvol de bevolking nog verder onder te verdelen in belastinggroepen.

⁵⁶ H. Coppens, 'Fiscaliteit en sociaal-economische structuren op het Antwerps platteland (1686-1795). Een inleiding tot de problematiek van fiscale bronnen', in: *Economische geschiedenis van België* (Brussel 1972) 52; F. Daelemans, 'Bronnen voor het historisch-demografisch onderzoek van het hertogdom Brabant tijdens het Ancien Régime. Enkele kritische nota's', in: *Archief- en bibliotheekwezen* 24 (1984) 61-64.

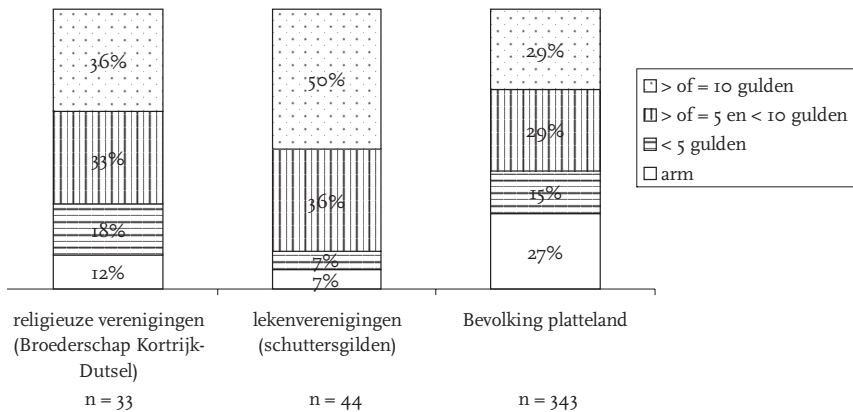
⁵⁷ ARA, Staten van Brabant – supplement, nr. 800: Telling Aarschot, passim.

⁵⁸ Deze situatie kon gecontroleerd worden voor een aantal dorpen: ARA, Staten van Brabant – supplement, nr. 800: Tellingen van Baal, Begijnendijk, Betekom, Gelrode, Haacht, Rillaar, Rotselaar en Wezemaal.

Onmiddellijk valt het verschil op tussen de lekenverenigingen (kruisboog-gilde, kolveniersgilde en de rederijerskamer De Wijngaardrank) en de religieuze verenigingen (Broederschap te Kortrijk-Dutsel, Broederschap Heilige Rozenkrans en Broederschap Gelovige Zielen). De rijkste twee groepen waren ondervertegenwoordigd in de Broederschap van de Heilige Rozenkrans, maar ze maakten wel een groot deel uit van de leden van de stedelijke schuttersgilden en de rederijerskamer. Armen die van de Heilige Geesttafel leefden, waren zelden lid van lekenverenigingen. De brede maatschappelijke middengroep die minder dan vijf gulden belasting betaalde, was in alle verenigingen goed vertegenwoordigd. De Aarschotse Broederschap van de Gelovige Zielen telde wel heel wat vooraanstaande leden in haar rangen. Dat had echter veel te maken met het feit dat een aantal hoge functionarissen *ex officio* deel uitmaakte van deze vereniging.⁶⁰

De toestand verschilde op het platteland niet wezenlijk van die in de stad. Aan de hand van de ledenlijst van de Broederschap van Sint-Markoen te Kortrijk-Dutsel controleerden we de situatie in de dorpen Haacht en Rotselaar (grafiek 2).⁶¹

GRAFIEK 2 Sociale positie leden plattelandsverenigingen in 1702

59 Het hoogst betaalde bedrag lag in de stad wel hoger. De 54 gulden die de Aarschotse (adellijke) proost van het kapittel (Isidoor de la Viefville) betaalde, waren wel uitzonderlijk. Na hem volgden twee grote pachters die beiden rond de vijfendertig gulden belasting betaalden maar de toplaag betaalde gemiddeld 17,4 gulden belasting. Op het platteland lagen de maximumbedragen rond de vijfendertig gulden en het gemiddelde van de hoogste sociale groep op 17,6 gulden.

60 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 2-3/7, f° 71°.

61 Het gaat hier om een broederschap in het Vlaams-Brabantse gehucht Kortrijk in de buurt van Leuven, niet om de West-Vlaamse stad Kortrijk. ARA, *Staten van Brabant – supplement*, nr. 800: Telling Aarschot, passim en G. Declerck, 'Broederschap van Cortrijck (Dut-sel)', in: *Vlaamse Stam* 8 (1972) 235-244, 330-334, 471-480, 543-550 en 583-589.

Deze vereniging telde immers heel wat leden in het Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal. Bovendien werd bij de vrouwelijke leden telkens vermeld bij welk gezinshoofd ze hoorden, zodat hun sociale positie steeds kon worden achterhaald. Ook op het platteland bleken de religieuze verenigingen de sociale samenstelling van de bevolking beter te weerspiegelen dan de lekenverenigingen, waar de rijkere maatschappelijke groepen meer voorkwamen (zie grafiek 2).⁶²

Andere belastingvaststellingen tonen aan dat lekenverenigingen rond het midden van de achttiende eeuw armen nog steeds uitsloten.⁶³ In Wezemaal bepaalde het schuttersreglement vanaf de zeventiende eeuw zelfs expliciet dat mensen die van de armenzorg leefden, geen toegang kregen tot het Sint-Sebastiaansgilde.⁶⁴ Die bepaling bleek overigens ook in andere lekenverenigingen een ongeschreven regel. Zo staan er in het ledenboek van het Rotselaarse kruisbooggilde verschillende personen die uitgesloten werden omdat ze na verloop van tijd ten laste vielen van de armenzorg.⁶⁵ Zowel in de stad als op het platteland werden de armere sociale lagen in de zeventiende en achttiende eeuw uit de lekenverenigingen geweerd. Terwijl middengroepen en plaatselijke elites zich verenigden in de lekenverenigingen, stonden de religieuze verenigingen wel voor alle bevolkingslagen open. Hun samenstelling weerspiegelden beter de sociale verhoudingen in de stad en op het platteland.

62 Onmiddellijk valt op dat de toplaag van de bevolking op het platteland veel groter is dan in de stad. De gemiddelde belastingsdruk lag in Aarschot dan ook maar op 3,25 gulden terwijl dat cijfer in Haacht en Rotselaar op 7,76 gulden lag. De aantrekkingskracht die steden uitoefenden op de laagste sociale geledingen kan dit gedeeltelijk verklaren. De aard van de belastingvaststelling van 1702 biedt eveneens een verklaring: het ging immers om een hoofd-, paarden- en beestengeld. Door het groter aantal dieren op het platteland waren de belastingsaanslagen op het platteland sowieso al hoger. Ondanks de klachten hierover van de plattelandsbevolking, zouden de stedelijke hoofdgelden volgens Klep toch nog veel zwaarder hebben gewogen. Zie over deze telling ook: P.M.M. Klep, 'Brabantse tellingen en capitale imposities, 1692-1709. Notities over belangrijke bronnen en woelige jaren', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis* 57 (1974) 221-222.

63 Vanderhoeven, 'De haardtellingen', 6-18; J. Meeus, 'Het Sint-Sebastiaansgild van Rotselaar', in: *ESB* 34 (1951) 90-91 en E. Van Autenboer, 'De juridische bevoegdheid van de schuttersgilden van Rotselaar, Haacht en Werchter', in: *OLA* 15 (1980) 130-131.

64 L. Van Meel 'Caerte van de gulde van Wesemael', in: *TBG*, 21 (1985-1986) 6. Ook elders in Brabant kon armoede een reden zijn om leden uit te sluiten. Zie: Van Autenboer, *De kaarten*, 183-194.

65 Bijvoorbeeld: RVB, Sint-Jorisgilde Rotselaar, nr. 1, f° 2v°, 4v°.

*Bidprentje van de
broederschap van de Heilige
Donatus, Aarschot.*

Lekenverenigingen en sociale uitsluiting

Religieuze verenigingen hadden over het algemeen een lage toegangsdrempel.⁶⁶ Het devotieprentje van de Aarschotse Broederschap van de Heilige Donatus (1764) vermeldde bijvoorbeeld dat iedereen lid kon worden. De sociale omgang tussen de leden was in dit soort verenigingen van weinig tot geen betekenis. Er waren namelijk geen verplichte gemeenschappelijke vergaderingen, misvieringen, processies of maaltijden. De leden hadden 'geene verbintenis' behalve dan dat ze een bijzondere devotie koesterden voor de patroonheilige. Toetreden deden ze door op een devotieprentje hun naam en de datum in te vullen. Het prentje gold meteen als 'lidkaart' (afbeelding 2).⁶⁷

⁶⁶ AKA, Supplement van de inventaris, nr. 1/29, statuten, f° 1v°-2r°.

⁶⁷ AKA, Supplement van de inventaris, nr. 4/6, 1r°-2r°.

Dergelijke laagdrempelige verenigingen bestonden ook op het platteland.⁶⁸ In 1665 schreef kapelaan Willem Zeebots dat in het Wakkerzeelse Broederschap van de Heilige Hubertus ‘worden aenveert, mannen, vrouwen, jonck en out, arm en ryck’.⁶⁹ Praktisch alle lagen van de bevolking hadden dus toegang tot deze verenigingen, maar de onderlinge omgang bleef beperkt.

Voor de toelating tot de democratische lekenverenigingen moest wel worden betaald.⁷⁰ In deze verenigingen hielden de leden zelfs een geheime stemming over de toetreding van een nieuw lid.⁷¹ Deze procedure gold zeker niet alleen voor schuttersgilden en rederijerskamers, want ook andere lekenverenigingen zoals de Aarschotse Broederschap van de Draggers van het Maria-beeld hielden er dergelijke gesloten structuren op na.⁷² Wie uit eigen wil zo’n gesloten vereniging wilde verlaten, kon dat alleen op bepaalde dagen na betaling van een behoorlijk bedrag.⁷³ Deze gezelschappen beschikten tevens over de mogelijkheid om niet-gewenste leden aan de deur te zetten.⁷⁴ De Werchterse gildenbroeder Antoon De Cock verklaarde hierover in 1715: ‘daer en can geene grootere injurie geschieden aen die guldebroeders dan dat men de selve uijt de gulde scrapt oft doet affleijden, terwijlen dat selve geschiet sijnde, sij alsdan passeren voor infaeme persoonen’.⁷⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat een dergelijke uitsluiting aanleiding gaf tot processen voor de Raad van Brabant. Wanneer het uitgewezen lid vervolgens zijn gelijk haalde voor de rechtbank, diende het bestuur van de vereniging zijn lidmaatschap en zijn eerbare status openlijk te herstellen via een ‘*amende honorable*’.⁷⁶ De lekenverenigingen hadden dus een grote macht over de eer en de sociale status van de aangesloten leden. Ook in andere Brabantse lekenverenigingen was het bezit van een goede naam en faam vaak een expliciet geformuleerde toelatingsvoorwaarde.⁷⁷

Mutatis gold ook het omgekeerde. De bestuursleden van de Aarschotse rederijerskamer De Wijngaardrank en het Sint-Sebastiaansgilde verklaarden in 1695 over een lid dat vervolgd werd voor doodslag:

68 J. Gerits, ‘De oprichting van de aartsbroederschap van de H. Drievuldigheid in de abdijkerk van Averbode in 1662’, in: *ESB* 45 (1962) 363-369.

69 A. Aerts, ‘Bijdrage tot de geschiedenis van Wakkerzeel’, in: *HOGT* II (1996) 33.

70 Zie bijvoorbeeld: Gerits, ‘De “Caerte”’, 99; Schroeven, ‘Statuten’, 73.

71 L. Rock, ‘De St.-Ambrosiusgilde van Rillaer’, in: *Hagelandse Gedenkschriften* 8 (1914) 66.

72 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 1/29, f° 1v°.

73 UAL, Reglement Begijnendijkse Confrérie van Sint-Ambrosius, artikel 24; Van Meel, ‘Caerte van de gulde van Wesemael’, 5; RVB, Sint-Jorisgilde Rotselaar, nr. 1, f° 2r°.

74 UAL, Reglement Begijnendijkse Confrérie van Sint-Ambrosius, artikel 26.

75 RAB, PG, nr. 69, reactie van Antoon De Cock, f° 10r°.

76 RVB, Sint-Jorisgilde Rotselaar, nr. 5 en 7.

77 M.-T. Claessens, De broederschappen te Antwerpen van de 14e eeuw tot circa 1600 (Leuven 1969) onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven) 81-83, 174; Van Autenboer, *De kaarten*, 132-135; Van Bruaene, *Om beters wille*, 447.

alhier staende ter goeder naeme ende fame ende voorsulckx altijd gehouden bij ieder sijnder kennisse, den selven noijet carelleus ofte moetwillich is geweest nochte iet het minste voor desen oynt soude begaen hebben 't gene saude strecken tot sijnder desreputatie uijt welcke redenen den selven is aenveert als gulde broeder.⁷⁸

Het bestuur van de Aarschotse Confrérie van Sint-Anna en van het plaatselijke handbooggilde verklaarden in 1725 voor notaris Joseph Verloei het volgende, toen hun lid Jan De Backer plots met de noorderzon was vertrokken: 'noodt bij hunne kennisse te sijn geweest eenen crabeelder rusemaecker ofte dronckaert maer de selve alteijt te hebben gekendt voor eenen neerstigen ende sorghvuldigen man'.⁷⁹ Op zulke crisismomenten werd het sociaal kapitaal van de broederschap daadwerkelijk verzilverd om de leden-in-nood te hulp te komen. Blijkbaar droeg dit soort verenigingen hun goede reputatie over op hun leden.

Het lidmaatschap van de lekenverenigingen was niet kosteloos. Naast een betrekkelijk laag lidmaatschapsgeld moesten de leden van de Aarschotse rederijderskamer De Wijngaardrank op hun verjaardag de andere leden trakteren. Verder waren de Aarschotse rederijders aan een aantal vestimentaire voorschriften onderworpen, zodat er een zekere sociale distinctie ontstond die ook voor niet-leden duidelijk was.⁸⁰ Bovendien had het bestuur – net als sommige andere verenigingen – het recht om binnen te vallen in de huizen van hun niet-betalende leden om zoveel inboedel te verkopen als nodig was om de eventuele schulden aan de kamer af te lossen. Een voorafgaande toestemming van de burgemeester was hiervoor wel vereist.⁸¹

Zo is er onder andere te Werchter het geval bekend van Hendrik De Wortelaar die in 1719 weigerde een boete te betalen die de gildeleiding hem had opgelegd omdat hij een jong meisje in het water had gegooid. Het gilde stuurde daarom haar knaap en keurmeester naar Hendriks huis om een koperen ketel aan te slaan.⁸² Het feit dat het gilde huisraad aansloeg, is niet toeval. De ketel was immers een onmisbaar huishoudtoestel. Op die manier kwam het gilde in de wereld van de huisvrouw terecht, die haar man dan moest aansporen zijn schulden te betalen. Bovendien werd de eer van de man

78 AAL, nr. 309, verklaring 28 juni 1695.

79 RVB, *Notariaat van Brabant*, microfilm nr. 2126907, akte 21 maart 1725.

80 H. Deceulaer, "Prêt-à-porter", gender en gezondheid. De veelvuldige betekenissen van huiszoekingen bij kleermakers en oudekleerkopers in het laat-16de-eeuwse Antwerpen', in: C. Lis en H. Soly (eds.) *Werelden van Verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel 1997) 109-113.

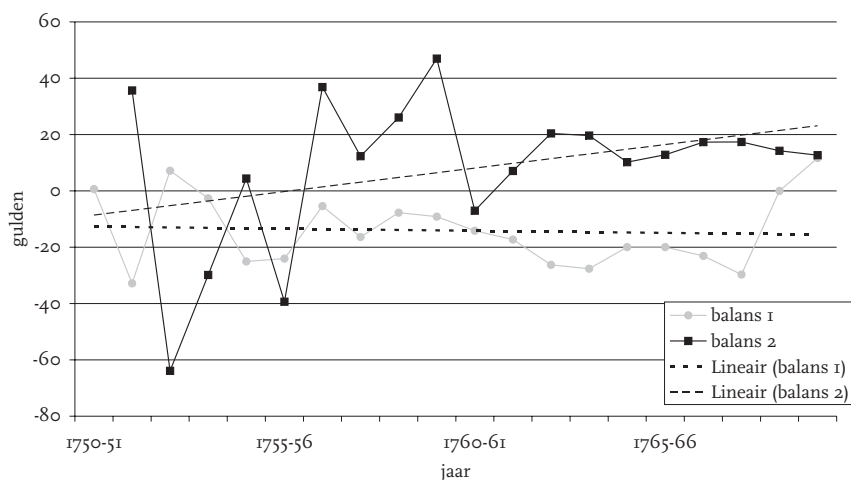
81 Willems, 'Over de rederijderskamers', 58-69.

82 RAB, PG, nr. 96, getuigenis 24 mei 1741, f° 3v°-4v°.

aangetast, doordat men binnendrong in de intimiteit van het huis, het gebied van zijn vrouw.⁸³

Binnen de gesloten lekenverenigingen was het ook de gewoonte dat de jaarlijkse eindafrekening van de in- en uitgaven tijdens een groepsvergadering werd opgemaakt. Gewoonlijk kwam het bestuur dan tot de vaststelling dat er meer geld was uitgegeven dan ontvangen. Het was dan de gewoonte dat kastekorten door de leden werden aangezuiverd. Voor de leden van het Aarschotse kolveniersgilde kon die bijdrage oplopen van een tiental stuiver tot een aantal guldens.⁸⁴ De statuten van de Aarschotse Broederschap van de Draggers van het Mariabeeld bepaalden dat de hoofdman bij het opmaken van de jaarlijkse rekening de leden om een financiële bijdrage kon vragen die hij naar eigen goeddunken mocht bepalen.⁸⁵ Wanneer de eindbalans van de Broederschap van de Heilige Drievuldigheid en het Sint-Jorisgilde te Aarschot naast elkaar worden gelegd, blijkt dat de balans van het kruisbooggilde zelden positief was (grafiek 3). De balans van de Broederschap van de Heilige Drievuldigheid daarentegen werd positiever; alleen in jaren met uitzonderlijke uitgaven was er een verlies. Zo besteedde de broederschap in 1753 ruim zestig gulden aan haar vaandel waardoor er dat jaar een deficit ontstond.⁸⁶

GRAFIEK 3 Kasoverschotten Sint-Jorisgilde (1) en Broederschap van de Heilige Drievuldigheid (2) te Aarschot 1750-1769

83 Deceulaer, “Prêt-à-porter”, III-III3.

84 AKA, I, nr. 289, passim.

85 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 1/29, reglement, f° 11°-2v°.

86 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 1/5, f° 2-4v° en omgedraaid f° 11°-13r° en RVB, Schepengriffies Leuven, nr. 7204, f° 153r°-180r°.

De leden van de religieuze verenigingen, die openstonden voor alle sociale groepen, konden niet opdraaien voor de jaarlijkse tekorten van hun vereniging. Deze broederschappen moesten bijgevolg zuinig omspringen met hun gelden. Ze probeerden niet alleen hun financiën in evenwicht te houden, maar streefden zelfs naar kasoverschotten die gebruikt werden voor het aanleggen van een spaarpotje dat voor een vaste bron van inkomsten kon zorgen. In de meeste gevallen ging het om de aankoop van renten, maar in sommige gevallen bezaten verenigingen ook gronden die verhuurd werden.⁸⁷ De Aarschotse Broederschap van de Gelovige Zielen bouwde in de loop van de achttiende eeuw zo een financiële reserve op die in 1738 slechts acht gulden per jaar opleverde. Tegen het einde van de eeuw bedroeg de opbrengst al meer dan 55 gulden.⁸⁸ Dat was geen overbodige luxe aangezien een groot aantal leden in het begin van de achttiende eeuw zijn lidgeld jaren aan een stuk niet betaalde.⁸⁹

Identiteit en sociale distinctie

De twee voorgaande paragrafen maken duidelijk dat er in de zeventiende eeuw binnen lekenverenigingen een tendens ontstond om armere mensen uit te sluiten. Dat brengt ons bij een essentiële kritiek op Putnams idee over sociaal kapitaal. Verschillende auteurs wezen er al op dat Putnam sociaal kapitaal als een algemene verworvenheid ziet van de hele maatschappij, niet als een individueel bezit. Andere sociologen – zoals Coleman en Bourdieu – maakten nochtans duidelijk dat sociaal kapitaal ook een individuele verworvenheid kan zijn. Bourdieu gaat zelfs zo ver om te wijzen op de uitsluitende elementen van sociaal kapitaal. Het aanleren van bepaalde gedragspatronen binnen een sociaal netwerk zorgt er immers voor dat het sociale onderscheid tussen de leden van het netwerk en de niet-leden groter wordt. Op die manier is sociaal kapitaal een manier om de bestaande maatschappelijke verhoudingen te bewaren en te

87 Zie bijvoorbeeld: P. Vranken, *De heerlijkheid Vander Hofstadt te Rillaar in het hertogdom Aarschot. Twee opeenvolgende cijnsboeken. 1613-1772. Tekstpublicatie met commentaar en referentielijsten* (Rillaar 2001) 8, 26, 27, 53 en 179. Het gaat hier om lijfrenten. Bij dit soort renten kreeg de rentekoper een bepaald bedrag in geld (= koopsom) van de vereniging in ruil voor de periodieke betaling van een vast jaarlijks bedrag. Zie o.a.: M. Boone “Plus dueil que joie”. Renteverkopen door de stad Gent in de Bourgondische periode: tussen private belangen en publieke financiën, in: *Tijdschrift van het Gemeentekrediet* 45 (1991) 8-11; H. Soly, ‘De schepenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van Zuid- en Noordnederlandse steden in het Ancien Régime’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87 (1974) 523-525.

88 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 287, bundel inkomsten renten, f° 11°-14r°, bundel rekeningen vanaf 1792, f° 11°-14v° en bundel rekeningen vanaf 1786, f° 11°-2v°.

89 AKA, Supplement van de inventaris, nr. 2-3/7, f° 66v°.

reproducen.⁹⁰ Daarom willen we in de volgende paragraaf meer ingaan op deze individuele facetten van sociaal kapitaal binnen verenigingen.

Voor de leden van de vrijetijdsverenigingen was het net als voor de leden van ambachtsgilden essentieel om zich te onderscheiden van buitenstaanders en leden van andere verenigingen.⁹¹ Het bezit van privileges kon hiertoe bijdragen. De statuten van het Aarschotse Sint-Sebastiaansgilde bepaalden zelfs dat het de plicht was van ieder lid om de privileges te verdedigen.⁹² Ouderdom was een doorslaggevend element om de eigen privileges hoger in te schatten dan die van andere verenigingen.⁹³ De voorrechten werden vaak afgeschilderd als een ‘oude ende immemoriaele pacifiecke possessie’, terwijl de privileges waarop andere verenigingen steunden, afgedaan werden als verzinsels.⁹⁴ Zelfs louter religieuze verenigingen stelden de aflaten die ze bezaten graag voor als uitzonderlijke privileges.⁹⁵

De lekenverenigingen achtten zichzelf bovendien beter dan groepen met een andere organisatiestructuur. Zo verhuurde het Aarschotse Sint-Sebastiaansgilde in 1777 haar gildenhuis. Het huurcontract stelde dat ‘den huerling geen gesag sal hebben aen de boven ofte gulde camer om [...] te laeten teiren eenige andere gulden, camers ofte ambachten, [...] noch veel minder eenige quacksalvers, commediant speelders ofte diergelijke te laeten op komen ofte teiren’.⁹⁶ Rederijkers, schuttersgilden en ambachten moesten dus eerst toelating van het handbooggilde krijgen, voordat ze tot de gildenkamer werden toegelaten, maar toneelgezelschappen mochten door de huurder ‘noch veel minder’ worden toegelaten. Hun reputatie was blijkbaar zo slecht dat ze in één adem werden genoemd met kwakzalvers.

In het meer verstedelijkte, zuidwestelijke deel van het door ons onderzochte gebied wilden de leden van een aantal lekenverenigingen zich onderscheiden van niet-leden door zich een bepaald gedragspatroon aan te meten. Rederijkerskamers fungeerden zelfs als een soort scholing in elegantie, wel sprekendheid en gemanierdheid.⁹⁷ Dit gedistingeerde gedragsrepertoire kwam

90 Hooghe, *Sociaal kapitaal*, 22-23.

91 Zie over de ambachtsgilden bijvoorbeeld: M. Prak, ‘Individu, corporatie en samenleving. De retoriek van de Amsterdamse gilden in de 18de eeuw’, in: Lis en Soly, *Werelden van verschil*, 298-312.

92 Schroeven, ‘Statuten’, 73.

93 M. Jacobs ‘Zonder twijfel dat waarschijnlijk ... Ambachtelijke geschiedenissen in de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het “oude regime”’, in: Lis en Soly, *Werelden van verschil*, 245.

94 AAL, nr. 2084, Verdediging privileges Rotselaarse gilden van 21 januari 1719, f° 1v°.

95 RVB, Kerkarchief van Brabant – supplement, nr. 22010, f° 2r°.

96 A. Coeck, ‘Over de Sint-Sebastiaansgilde te Aarschot en haar lokaal in het bijzonder’, in: *OLA* 9 (1974) 200.

97 A. van Dixhoorn, ‘Als retorica regeert. Rederijkersregels rond taalgebruik en gedrag in de zestiende en zeventiende eeuw’, in: *De zeventiende eeuw* 18 (2002) 20-28.

ook in andere lekenverenigingen voor. De vijftiende-eeuwse reglementen van een aantal lekenverenigingen namen bijvoorbeeld een verbod op over het laten van boeren en winden.⁹⁸ Dat deze bepaling later verdween, toont aan dat deze lichaamsbeheersing toen al in grote mate was geïnternaliseerd in het gedrag van de gildenleden.⁹⁹ Op die manier werden deze bepalingen een onderdeel van de lichaamshouding van de gildenbroeders en nam de onderlinge sociale controle de rol over van de boeten in de vijftiende-eeuwse reglementen.¹⁰⁰ De boeteboeken van deze verenigingen bewijzen echter dat zelfs vooraanstaande leden al wel eens uit hun rol vielen.¹⁰¹ Naast deze toenemende controle van de lichaamshuishouding distantieerden de gesloten verenigingen zich ook van populair vermaak zoals kaarten, dobbelen en kaatsen.¹⁰² Dergelijke voorschriften komen alleen voor in de reglementen van elitaire, gesloten verenigingen. Religieuze verenigingen die zich openstelden voor alle bevolkingslagen, ondernamen geen pogingen om hun leden een gedistingeerd gedragsrepertoire aan te leren.

De verenigingen in de hier onderzochte gebieden lijken zich opmerkelijk vroeg te hebben willen onderscheiden van arme niet-leden uit hun gemeenschap. De kaart van het Rotselaarse Sint-Sebastiaansgilde uit 1430 beboette bijvoorbeeld iedereen die: 'in sijn eijnde liet sien oft eenen vreet (wind) liete oft eenige dorpernie (vulgariteit) dede diemen al niet schrijven en darf'.¹⁰³ De opsteller distantieerde zich van dit soort gedrag door te stellen dat hij dergelijke zaken niet durfde op te schrijven. Ironisch genoeg nam de auteur van dit plattelandsgilde het woord 'dorpernie' in de mond. Deze term om onbeschaafd gedrag aan te duiden, ontstond oorspronkelijk in hoofse kringen, doordat hovelingen onbeschaafd gedrag gingen vereenzelvigen met de levensstijl van 'dorpers' of plattelandsbewoners.¹⁰⁴ Opvallend genoeg komen verwijzingen naar een meer geciviliseerde lichaamshouding alleen voor in de meer

98 J. Van Roost, 'St. Sebastiaan contra St Joris', in: *TBG* 2 (1966-1967) 5; G. Vandegoor 'Het stichtingscharter van de Werchterse St.-Sebastiaansgilde', in: *HOGT* 12 (1997) 145; De Fraine 'De schuttersgilden', 287; Van Autenboer, *De kaarten*, 590-592; Willems, 'Over de rederijderskamers', 61.

99 De idee van de internalisering of het zich eigen maken van gedragsregels is ontleend aan Norbert Elias' civilisatieproces. Zie: N. Elias, *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen* (Amsterdam 2001) 89-134.

100 G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994) 23-24.

101 J. Vandesande, 'Het 17e-eeuwse *keurboek* van de Haachtse Sint-Sebastiaansgilde', in: *HOGT* 16 (2001) 7-8.

102 J. Gerits 'De schuttersgilden', in: *ESB* 52 (1969) 454; Schroeven, 'Statuten', 77 en Heylen, 'Standregelen', 93

103 RVB, PG, nr. 96, charter Sint-Sebastiaansgilde Rotselaar, f° 5r°.

104 Vandenbroeck, *Beeld van de andere, vertoog over het zelf. Over wilden en narren, boeren en bedelaars* (Antwerpen 1987) 64.

verstedelijkte dorpen (Aarschot, Haacht, Rotselaar, Werchter) in het zuidwesten van de onderzochte regio. De vroege distinctie op het platteland ten opzichte van lichaamsuitingen is opmerkelijk, want Herman Pleij plaatste dergelijke ontwikkelingen op het platteland pas in de tweede helft van de zestiende eeuw.¹⁰⁵ Blijkbaar ontstond dit proces van civilisatie of distantiëring in bepaalde plattelandsgemeenschappen in de Nederlanden veel eerder. Het verbod op het laten van winden in de streek rond Rotselaar verscheen immers nog geen vijf jaar nadat een dergelijk verbod voor het eerst opdook in een Brabants stedelijk schuttersreglement.¹⁰⁶ Onze gegevens bevestigen de resultaten van het onderzoek van Anne-Laure Van Bruaene naar de rederijerskamers in de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden. Zij stelde namelijk dat het verenigingsleven een meer verstedelijkt karakter had in dorpen die het economisch voor de wind ging.¹⁰⁷

Conclusie

Deze kleine studie over het verenigingsleven in een agrarisch gebied bevestigt een aantal conclusies uit het sociologisch onderzoek naar het verenigingsleven. Centraal stond de stelling van de Amerikaanse socioloog Robert Putnam dat lekenverenigingen door hun democratische interne werking hun leden een democratisch waardepatroon bijbrengt. Putnam concludeerde uit zijn onderzoek naar de interne werking en structuur van het Italiaanse verenigingsleven dat alle leden van lekenverenigingen effectief participeerden aan het bestuur. Leden van dergelijke verenigingen hebben door hun talrijke sociale contacten in het verenigingsleven bovendien meer vertrouwen in hun medeburgers én in hun bestuurders. Uit ons onderzoek bleek dat lekenverenigingen ook in de zeventiende en achttiende eeuw een vrij democratische werking en structuur hadden. Doordat alle leden effectief deelnamen aan het bestuur, brachten de lekenverenigingen hun leden een democratisch waardepatroon bij. Daarnaast bevorderden de vele sociale contacten tussen de leden, de onderlinge, horizontale relaties. Religieuze verenigingen daarentegen kenden geen democratische bestuurspraktijken en sloten gewone leden uit van bestuursfuncties. De hiërarchische relatie tussen bestuur en leden stimuleerde eerder het ontstaan van verticale relaties. Ook die vaststelling ligt in de lijn van Putnams eerdere conclusies.

Toch kende de meer democratische traditie binnen de lekenverenigingen zijn beperkingen. Een aantal sociologische studies kwam al tot de conclusie

105 Pleij, *De sneeuwpoppen*, 144, 187.

106 Van Autenboer, *De kaarten*, 590.

107 Van Bruaene, *Om beters wille*, 251.

dat groepen met een lagere sociale status minder deelnemen aan het hedendaagse verenigingsleven. Die conclusie probeerden we in dit artikel te testen voor het verenigingsleven in het Hageland tijdens het *Ancien Régime*. Al vanaf de vijftiende eeuw benadrukten de lekenverenigingen op het platteland het onderscheid tussen leden en niet-leden door zich een eigen, verfijnd gedragspatroon aan te meten. In de zeventiende en achttiende eeuw werden deze sociale verschillen tussen leden en niet-leden verder uitgediept, vanaf dan sloten de lekenverenigingen – in tegenstelling tot de religieuze verenigingen – arme inwoners effectief uit. Hieruit kunnen we concluderen dat lekenverenigingen wel een interne democratische traditie kenden, maar al vanaf de vijftiende eeuw afstand probeerden te nemen van niet-leden.

Over de auteur

Maarten F. Van Dijck (1980) studeerde cultuurgeschiedenis Nieuwe Tijd aan de Katholieke Universiteit Leuven (1998-2002). Zijn afstudeerscriptie ‘Conférieën in het Land van Aarschot, Rotselaar en Wezemaal (17e-18e eeuw). Een historische etnologie van Aarschot en omstreken’ werd in 2002 bekroond door de provincie Vlaams-Brabant. Momenteel is hij verbonden aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis van de Universiteit Antwerpen in het kader van het IUAAP-project ‘Urban society in the Low Countries (late Middle Ages – 16th century)’.

E-mail: maarten.vandijck@ua.ac.be